

*Дворянчикова С. Є.,**кандидатка філологічних наук, доцентка,**доцентка кафедри іноземних мов**Київського національного університету технологій та дизайну*

РОМАНТИЧНІ ЗАСАДИ ОНІМНОГО ПРОСТОРУ БАЛАДИ Л.І. БОРОВИКОВСЬКОГО «МАРУСЯ»

Анотація. У статті представлено лінгвопоетичний аналіз власних імен балади Л.І. Боровиковського «Маруся» і проілюстровано засади формування онімного простору як реалізацію впливів українського романтизму в контексті загальноєвропейського. Метою статті є дослідження жанрово зумовленої взаємодії шарів онімного простору балади, виявлення романтичних засад особливостей використання власних імен і семантики контекстів із пропріальними одиницями та встановлення деяких експліцитних й імпліцитних зв'язків між елементами його структури.

Аналіз онімного простору балади засвідчив численні впливи напряму романтизму (як європейського загалом, так і суто українського) на організацію пропріальної лексики та її внутрішні взаємозв'язки у творі. Онімний простір балади, що розгортається навколо антропоетоніма «Маруся» із низкою його контекстних синонімів із національним і міжкультурним семантичним нашаруванням, є цілісною системою різноманітних компонентів, яка концентрує в собі лінгвістичну й екстралінгвістичну інформацію й формує страти змісту, форми й сукупності образів. Жанрові й унікальні риси досліджуваної балади призводять до вживання єдиного експліцитно присутнього в тексті власне антропоетоніма – імені головної героїні, що в результаті транссонімізації зумовлює й назву твору. Використання прийому приховування оніма парубка-коханого призводить до його наявності в тексті імпліцитно. Власні імена, що перебувають на периферії онімного простору, виконують інформаційно-стилістичні та емоційно-стилістичні функції.

Із-поміж перспектив подальших досліджень наразі вбачаємо більш детальне коментування функцій пропріальних одиниць балади Л.І. Боровиковського «Маруся» у зіставленні з відповідними поетонімами та їх оточенням у попередніх творах, що вплинули на утворення розглядаваної балади як такої.

Ключові слова: балада, контекст, мовні засоби, онімний простір, український романтизм, поетонім.

Постановка проблеми. Сучасна українська спільнота (і широка загалом, й освітянська зокрема) відчуває нагальну духовну потребу у зверненні до вихідних еталонів, витоків вітчизняного національного духу, зростає закономірний інтерес до таких особистостей, що протягом життя за будь-яких обставин служили просвітницьким мистецьким ідеям антропоцентризму й розвитку всіх галузей суспільства. З-поміж історичних постатей природно бачити митців, проте досі не всі життєві й творчі шляхи всебічно досліджені й зрозумілі сучасникам. Українці пишаються такими визнаними класиками, як Т.Г. Шевченко, Леся Українка, І.Я. Франко, М.М. Коцюбинський, І.П. Котляревський, вивчають їх неочіненні для українства і світу доробки. Водночас і відомості про діячів минулого,

і маловідомі сторінки розвитку літератури досі відкриваються уважному читачеві й дослідникові. Логічно, що романтичні твори як приклади однойменного літературного напрямку, який характеризується підвищеною цікавістю до історії, побуту, творчості народу, звертає на себе увагу патріотів-вихователів нових поколінь українців і сьогодні. Серед романтичних жанрів балада посідає чільне місце й зростає на фольклорному підґрунті, розвивається під його впливом, зберігає й передає нащадкам його традиції, дозволяє краще зрозуміти свій народ, рідну мову й імена. Тому вбачаємо звернення в нашій статті до лінгвопоетичної студії власних імен твору як яскравих національних ознак балади «Маруся» «піонера» українського романтизму Л.І. Боровиковського, творчість якого досі вважається ще не достатньо дослідженою, виправданим із наукових і соціально-культурних позицій, актуальним і доцільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений науковий пошук показав, що останніми роками зберігається професійний інтерес літературознавців і лінгвістів до творчості митців українського романтизму в контексті загальноєвропейського, мовно-виражальних засобів (як типових для напрямку загалом, так і тих, що підкреслюють його національні особливості чи формують ідіостиль того чи іншого письменника).

Дослідниця функціонування літературних шкіл першої половини XIX ст. О.І. Білик стверджує, що літературу українського романтизму, основоположницею розвитку якого стала харківська школа, слід розглядати як «національну парадигму загальноєвропейського та навіть загальносвітового явища» [2, с. 300].

О.В. Тетеріна у своїх ґрунтовних дослідженнях доробку українського еміграційного вченого Ю.Г. Бойка-Блохіна, який вивчав слов'янські літератури, розглядає «проблеми стилю крізь призму співвідношень: зміст-форма, індивідуальне-загальнолюдське, національне-понаднаціональне» [17, с. 59] і доходить висновку про принципову своєрідність стильового розвитку українського романтизму в європейському літературному просторі.

Викладачка відділення україністики Белградського університету Т. Гаєв підкреслює дієві прагнення романтиків до розширення численних зв'язків української літератури з літературами народів світу і вважає, що діяльність Л.І. Боровиковського визначила «провідні тематичні і жанрово-стильові тенденції подальшого розвитку романтизму в українській літературі» [7, с. 101], а балади й стилізації письменника за рівнем мовної майстерності, відбиття зв'язків із народною поетикою та видовищності словесного малюнка «до появи поезії Шевченка були найвищим досягненням українського романтизму» [7, с. 104].

І.Є. Богданова, продовжуючи традицію дослідження мови творів Л.І. Боровиковського, до якої належать роботи знаних

дослідників: І.Я. Айзенштока, Б.А. Деркача, С.А. Крижанівського, М.О. Кузьменко, І.О. Лучника, П.П. Ротача, В.Ф. Святотця, звертає особливу увагу на формування «авторської концепції світу та мовних засобах її вираження, на новаторські досягнення у змалюванні просторових реалій у романтичній поезії письменника» [3, с. 130].

Сучасні вітчизняні філологи, як-от Л.О. Белей, Ю.О. Карпенко, Е.О. Кравченко, В.М. Калінкін [1; 13; 14; 11], розробляють теорію поетики оніма та всебічно вивчають особливості онімного простору в доробках українських письменників. Якщо онімний простір будь-якої мови визначається як сукупність реальних і вигаданих власних назв, що характеризується принциповою відкритістю своєї системи і здатністю до постійного оновлення, то, за визначенням В.М. Калінкіна, «онімний простір художнього твору: а) це завершена, але не замкнута система; б) фрагментарна щодо відтворених у тексті об'єктів художньої картини світу; в) має велику кількість функцій, основною серед яких є характеристична; г) формується на основі естетичної мети і з урахуванням відповідності художнім завданням твору, взаємодію літературного тексту й онімії, компетентності читача» [12, с. 15]. Увагу дослідників привертає й онімний простір творів Л.І. Боровиковського. Наприклад, Л.В. Терещенко вивчає стилістично-виражальні можливості антропонімів у байках [17], Ю.І. Браїлко наголошує на вагомому й навіть знаковому вживанні хороніма *Україна* у вірші митця у дошевченківську добу (всупереч усталеній думці про те, що цей онім не вживався в літературі зовсім і отримав відродження лише у творчості Т.Г. Шевченка) [5, с. 83].

З одного боку, вказуємо на постійний науковий інтерес до дослідження творчості зачинателя романтизму в національній українській літературі Л.І. Боровиковського, а з іншого – мусимо констатувати, що таких фахових досліджень, зокрема й ономастичних, які б закривали наявні лакуни філологічних знань, ще не є достатньо.

Метою статті є дослідження жанрово зумовленої взаємодії шарів онімного простору балади Л.І. Боровиковського «Маруся» (1829 р.), виявлення романтичних засад особливостей використання власних імен і семантики контекстів із пропріальними одиницями та встановлення деяких експліцитних (план вираження, втілення) й імпліцитних (план змісту) зв'язків між елементами його структури.

Виклад основного матеріалу. Балада письменника, фольклориста, етнографа Л.І. Боровиковського «Маруся» традиційно вважається програмним твором українського романтизму, тому закономірно, що власне романтичні принципи значно вплинули й на наповнення й засади організації її онімного простору.

Визначний літературний критик та історик літератури С.О. Єфремов у праці «Історія українського письменства» називав Л.І. Боровиковського «справжнім батьком романтизму», позаяк із творчістю митця до вітчизняної літератури ввійшло те, що «поставило його ім'я в історії письменства досить твердо»: відшліфовування літературної майстерності й філігранність у використанні мовних засобів, народництво, національне відродження, залучення української літературної традиції до русла загальносвітової [9, с. 251].

Як уважається, основними рисами напряму романтизму є заперечення раціоналізму епохи Просвітництва, ідеалізм, змішування жанрів, цікавість до фольклору й залучення його

елементів до літератури, збагачення мови творів живими й соковитими народними висловами й архаїзмами, заперечення буденності, культ почуттів, інтерес до стихій природи, непізнаного, таємного, фантастичного й містичного, вихід за межі реальності, тісний зв'язок романтичного героя з минулим, історією, міфологією й народними традиціями, як зазначає дослідниця О. Медведєва [15, с. 22–27].

Балада Л.І. Боровиковського зберігає свої жанрові риси: має фантастичний із соціально-побутовими елементами зміст і напружений драматичний сюжет, що є цілком традиційним для романтизму (історія закоханих, яких розлучила доля, тому дівчина страждає й вірно чекає на юнака, що, вірогідно, загинув). Оскільки на землі й у реальному житті ідеал і щастя лишаються недосяжними, то містичним чином утручається потойбіччя: мертвий коханий приходить до дівчини й кличе її вінчатися до церкви, а вона йде за ним у страшну мандрівку.

Загальновідомо, що за формою балада «Маруся» є вільним переспівом балади В.А. Жуковського «Светлана» (1813 р.) [10, с. 18–25], яка має низку літературних і фольклорних тестів-«попередників» (як-от шотландська народна балада «Sweet William's Ghost» («Клятва вірності»), що вийшла друком у 1740 р. та 1882–1898 рр. [19; 20], балади «Ленора» (1773 р.) Г.А. Бюргера в перекладі В.А. Жуковського [10, с. 183–190] та «Людмила» (1808 р.) В.А. Жуковського [10, с. 7–13]). Проте І.Я. Франко у своєму критичному нарисі «Дещо про «Марусю» Л. Боровиковського та її основу» зазначав: «Значить: зміст, букву і форму своєї «української балади» взяв Боровиковський у Жуковського. Та проте простим перекладом твору Жуковського «Марусю» не можна назвати. Детальне порівняне обох поем показує значні різниці і виправдує слова Боровиковського, що він опрацював у своїй баладі вірування та легенди українського народа» [4, с. 24–25].

Слідом за знаними ономастами, які постулюють примат імен дійових осіб у тексті (як-от В.М. Калінкін [12]), ми у своїй статті «Онімний простір комедії режисера А. Лукіча «Мої думки тихі» (2019)» стверджуємо, що антропоетоніми є стрижнями літературного твору, «ключовими вузлами, центром онімного простору» [8, с. 52], навколо яких розгортається дія й обертаються топоніми та інші власні імена. Вдало підібрані імена задля донесення до читача авторського задуму й дотримання відповідності ідеї та семантичної цілісності твору мають утворювати систему, що характеризується підпорядкованістю та взаємозалежністю її складників.

Жанрові й унікальні риси досліджуваної балади призводять до того, що спостерігаємо дев'ять випадків уживання єдиного експліцитно присутнього в тексті власне антропоетоніма *Маруся* (та тричі його зменшено-пестливої форми *Марусенька*). Це ж ім'я головної героїні відчуває на собі процес трансонімізації, що зумовлює назву твору – бібліонім «*Маруся*». Загалом, *Маруся* – розповсюджений в українському узусі розмовно-побутовий варіант популярного жіночого імені *Марія* (*Мар'я*, яке розповсюджене в слов'янському, зокрема і в українському фольклорі), його здрібно-пестлива форма. Уживання біблійного оніма, що «стало для українців не лише знаком іменування, але й символом віри» [18, с. 155], залучає твір до загальнолюдських і національно-культурних духовних традицій, виявляє зв'язки культури й мови. Ім'я *Марія* походить від давньосемітського *Міріям*, серед етимології якого є такі варіанти: «бунт, протидія, обування, яка чинить

опір», «гіркість, смуток, та, що гірко ридає й ронить сльози», «вищість, піднесеність, перевага, слава, знаменита, чудова» [16, с. 235]. До контекстуальних синонімів імені головної героїні в тексті балади зарахуємо такі, що притаманні фольклорним джерелам, як-от *сестриченька, голубка, небога, дівчина, дівка*, які урізноманітнюють мову твору, додають їй барвистості. Водночас ім'я парубка-коханого *Марусі* наявне в тексті імпліцитно, що акцентує увагу на дівчині як головній дійовій особі; автор використовує прийом своєрідного приховування імені, називає хлопця *милий, молодий* у контекстах, які змальовують сприятливі для героїні обставини, і *мертвець, мертвий* у її страшному сні.

Поетоніми, що перебувають на периферії онімного простору балади, органічно входять до його структури і, безперечно, виконують інформаційно-стилістичні (номінативну, ідентифікуючу, описову, локалізувальну, фонову, соціальну) та емоційно-стилістичну (характеристичну, експресивну, емоційно-оцінну, алюзивну, символічну) функції (за В.М. Калінкіним) [12]. Наприклад, бачимо, що контекст із відонімним компонентом – фестономіом *новий год (рік)* – залучає сюжет балади до традиційних українських реалій, додає національного колориту святкуванню:

*З вечера під новий год
Дівки пустували,
Вибігали на город,
В вікна підслухали* [4, с. 8].

Християнський теонім *Божа Мати* в тексті, по-перше, підкріплює співзначення «піднесеність, чудова» імені *Маруся (Марія)*, по-друге, зумовлює появу *голубка біленького*, який прилетів до дівчини з покутя, що є традиційним місцем іконостаса в українських домівках – символу Святого Духа, любові і злагоди, романтичного порятунку від небезпеки, яку втілює образ *ворона* у контексті:

*Чорний ворон раз-у-раз
Кряче над санками* [4, с. 13].

Ідеї порятунку та щасливого закінчення історії, яку оповідає сюжет, спростовуючи тривожні очікування, що не справилися, утілені в згадуванні молитви про померлих «*Вічна пам'ять*» [4, с. 12], також підтримує контекст із назвою традиційної української святкової пісні «*Многа літа*», що виконується і під час релігійних відправ (наприкінці балади):

*Під вінець ідіте!
Заготовте рушнички,
Заспівують вам дяки
В церкві «Многа літа!»* [4, с. 17].

Висновки. Таким чином, аналіз онімного простору балади Л.І. Боровиковського «Маруся» засвідчив численні впливи напряму романтизму (як європейського загалом, так й українського зокрема) (як зазначив І.Я. Франко, «Маруся – то не костюмована Світлана, а українська сільська дівчина» [4, с. 31], а сам письменник волів довести, що українською можна не лише нотувати жарти, але й професійно писати серйозні твори) на організацію пропріальної лексики та її внутрішні взаємозв'язки у творі. Онімний простір балади як «засіб творення структурної і тематичної цілісності твору» [6, с. 74], що розгортається навколо антропоетоніма *Маруся* з низкою його контекстних синонімів із національним і міжкультурним семантичним нашаруванням, є цілісною системою різноманітних компонентів, яка концентрує в собі лінгвістичну й екс-

тралінгвістичну інформацію й формує страти змісту, форми й сукупності образів.

Із-поміж перспектив подальших досліджень наразі вбачаємо більш детальне коментування функцій пропріальних одиниць балади Л.І. Боровиковського «Маруся» у зіставленні з відповідними поетонімами та їх оточенням у наявних попередніх творах, що, власне, і вплинули на утворення розгляданої балади як такої: у давній шотландській народній баладі «Sweet William's Ghost», баладах «Ленора» Г.А. Бюргера, «Людмила» і «Светлана» В.А. Жуковського тощо.

Література:

1. Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород : ІНВАЗОР, 2002. 175 с.
2. Блик О.І. Харківська школа романтиків у контексті європейського романтизму: національна парадигма світового явища. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Бердянськ, 2014. Вип. III. С. 296–301.
3. Богданова С.Є. Український простір у мовній картині світу Левка Боровиковського. *Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. Харків, 2018. Вип. 47. С. 130–137. URL: https://zenodo.org/record/1204137/files/lingvistika_47-066-069.pdf (дата звернення 25.12.2020).
4. Боровиковський Л. Маруся. Українська балада / видав і пояснив др. Іван Франко. (Тексти й пояснення вибраних творів української й інших літератур. І. Літ.-наук. бібліотека. Ч. 40.) Львів : Друкарня НТШ, 1902. 46 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Borovykovskiy_Levko/Marusia.pdf (дата звернення 05.01.2021).
5. Браїлко Ю.І. Розвиток української літературної топономастики в кінці 1940-х – на початку 1980-х рр. *Філологічні науки*. Запоріжжя, 2019. № 31. С. 80–88. DOI: <https://doi.org/10.33989/2524-2490.2019.31.195726>.
6. Бук С.Н. Онімний простір роману Івана Франка «Перехресні стежки». *Логоз ономастикі*. Донецьк, 2012. № 4, С. 68–76.
7. Гаєв Т. Українська література XIX століття : розгорнені конспекти лекцій. Белград, 2008 р. 287 с. URL: <http://www.ukrajnistika.edu.rs/preuzimanje/pdf/predavanja/Ukrajinska%20knjizvenost%2019%20%20predavanja.pdf> (дата звернення 05.01.2021).
8. Дворянчикова С.Є. Онімний простір комедії режисера А. Лукіча «Мої думки тихі» (2019). *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Філологічні науки*. Запоріжжя, 2020. № 1. Ч. I С. 50–56. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-1-1-7>.
9. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 538 с. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/history/lefremov/index.html> (дата звернення 25.12.2020).
10. Жуковский В.А. Собрание сочинений в 4 т. Москва; Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1959. Т. 2. *Баллады. Поэмы и повести*. 452 с.
11. Калинин В.М. Поэтика онима. Донецк : Юго-Восток, 1999. 408 с.
12. Калінкін В.М. Теоретичні основи поетичної ономастики: автореф. дис. ... доктор. філолог. наук : 10.02.01. Київ, 2000. 34 с.
13. Карпенко Ю.О. Літературна ономастика. Одеса : Астропринт, 2008. 328 с.
14. Кравченко Е.О. Поетика зв'язків і відношень імені – тексту – поетонімосфери : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15. Вінниця, 2017. 560 с.
15. Медведєва О. Романтична балада в російській, українській та польській літературах. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України: щомісячний всеукраїнський науково-методичний журнал*. Київ, 2006. № 6. С. 22–27.
16. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів / авт.-укл. К. Костів. Київ, 1995. 429 с.

17. Терещенко Л.В. Стилістично-виражальні можливості антропонімів у байках Левка Боровиковського. *Studia Slovacistica. Вип. 9. Ономастика. Антропоніміка: збірник наукових статей / упоряд. і відп. ред. С. Пахомова, Я. Джоганик. Ужгород, 2009. С. 329–336.*
18. Тетеріна О.В. Український романтизм у європейському літературному контексті: погляди Ю. Бойка-Блохина на проблему стилю. *Science and Education a New Dimension. Philology, 2019. VII (55). Issue 189. С. 59–68. DOI: <https://doi.org/10.31174/send-ph2019-189vii55-14.pdf>.*
19. Яцків Р. Лінгвокультурологічний аспект бібліантропоніма Марія. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія».* Дрогобич, 2015. Вип. 36. С. 151–161.
20. Sweet William's Ghost. *Ramsay's Tea Table Miscellany, 4th volume from the London edition of 1763 / Ramsay, A., ed., 1740. 324 p. URL: <http://www.bluegrassmessengers.com/77-sweet-williams-ghost.aspx> (дата звернення 10.01.2021).*
21. Sweet William's Ghost. *English and Scottish Popular ballads / Child, F. J., ed. Boston : Little, Brown and company, 1882–1898. Volume 2. URL: <https://www.sacred-texts.com/neu/eng/child/ch077.htm> (дата звернення 10.01.2021).*

Dvorianchykova S. Romantic foundations of the onym space of L. I. Borovikovsky's ballad "Marusya"

Summary. The article presents the linguopoetic analysis of the proper names of L.I. Borovikovsky's ballad "Marusya" and illustrates the principles of formation of the onym space as a realization of the influences of Ukrainian romanticism in the European context. The purpose of the article is to study the genre-related interaction of the layers of the ballad' onym

space, to identify the romantic principles of the features proper names and semantics of contexts with proper names and units using and to establish some explicit and implicit connections between elements of its structure.

The analysis of the onym space of the ballad showed numerous romantic influences, both European in general and purely Ukrainian in particular, on the organization of proprial vocabulary and its internal interrelations in the artwork. The onym space of the ballad unfolds around the anthropoetonym Marusya with a number of its contextual synonyms with national and intercultural semantic layering. This onym space is an integral system of various components that concentrates linguistic and extralinguistic information and forms strata of content, form and complex of characters. The genre and unique features of the studied ballad lead to the use of the only anthropoetonym explicitly present in the text. The name of the main character as a result of transonymization determined the title of the work. The use of the technique of hiding the onym of a sweetheart young man leads to its implicitly presence in the text. Proper names located on the periphery of the onym space perform informational-stylistic and emotional-stylistic functions.

A detailed commentary on the functions of proper names of L. I. Borovikovsky's ballad "Marusya" in comparison with the corresponding poetonims and their contexts in previous works that influenced the formation of the ballad as such are among the prospects for further research.

Key words: ballad, context, language means, onym space, Ukrainian romanticism, poetonym.